

Nyt fra Sprognævnet

1997/1 · marts

Allan Karker

Af Erik Hansen og Jørn Lund

Dansk Sprognævn siger farvel til en vigtig del af sin historie når Allan Karker falder for aldersgrænsen og forlader nævnsarbejdet med udgangen af den funktionsperiode der udløber nu. Allan Karker er nemlig ikke blot den der bedst kender Dansk Sprognævns historie, han er nok også den som har bidraget mest til den. Han kender virksomheden fra så at sige alle positioner, har samarbejdet med alle nævnets formænd og selv været en af dem.

Det er svært at forestille sig Dansk Sprognævn uden Karker – både i fortid og fremtid. Ikke alene har han præget nævnet og dets arbejde og synspunkter, han er også den i nævnet der har bidraget mest til det nordiske sprogsamarbejde, dels i publikationer som *Spro-*

gene i Norden (1983), dels i det praktiske arbejde overalt i Norden. Han har ligefrem kunnet opfattes som nordisk aktivist ved at fremsætte et forslag om hvordan de nordiske retskrivninger ville kunne nærmes til hinanden: *Nordisk retskrivning – den ideale fordring* (1977).

Dansk Sprognævns formænd:

Peter Skautrup, professor, dr.phil.
(1955-1961)

Paul Diderichsen, professor,
dr.phil. (1961-1964)

Chr. Westergård-Nielsen, professor,
dr.phil. (fg. formand 1964-1966)

Poul Lindegård Hjorth, professor,
dr.phil. (1966-1973)

Allan Karker, universitetslektor,
cand.mag. (1973-1984)

Erik Hansen, professor, cand.mag.
(1985-)

Allan Karker i nævnet:

1956-1962: Ansat som sekretær

1970-1996: Medlem af Sprognævnet:

Repræsentant for Det Humanistiske Fakultet ved Aarhus Universitet, medlem af arbejdsudvalget 1970-1973

Personligt medlem, formand, medlem af arbejdsudvalget 1973-1984

Repræsentant for Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, medlem af arbejdsudvalget 1985-1996

Karkers virksomhed i Dansk Sprognævn har sat sig varige spor i større og mindre skriftlige bidrag til nævnets publikationer. Og den har manifesteret sig i de drøftelser, vi har haft på møderne i arbejdsudvalget. Alle hans bidrag er grundigt forberedte, velunderbyggede og strengt saglige. Karker er en stor filolog og en praktisk sprogforsker, men han kunne også være blevet en fortræffelig juridisk sagsbehandler – og en myndig dommer. Analyserne er sikre, jugementet sundt, fremstillingen klar.

Her fejles intet ind under gulvtæppet.

Det indebærer at et sprogsprogs spørgsmål får den tid det kræver at tage stilling til selv den mindste detalje, specielt når Karker selv fungerer som ordstyrer. Hans ledelsesstil minder i højere grad om dygtigt kancelliarbejde end om *modern management*.

Det kan lyde tørt, og det er det også. Men Karkers form er samtidig munter, til tider elegant – og altid sikker. Humor og intellekt samler sig i ordet *vid*, når Karker skal karakteriseres.

Dansk Sprognævn blev oprettet i 1955, og året efter blev Allan Karker ansat som sekretær. Det var et godt valg: Karker er cand.mag. med fagene dansk og latin og særdeles kyndig både i sproghistorien og i det aktuelle danske sprog. Det viste sig hurtigt at han også er god til at formidle sin store viden, og det er jo netop en af hovedopgaverne for Dansk Sprognævns videnskabelige medarbejdere.

Allan Karker fortsatte i Dansk Sprognævn til 1962. Så blev han ansat ved Aarhus Universitet, hvor han var lektor i nordiske sprog til 1994. Men

han mistede ikke forbindelsen med Sprognævnet, idet han i 1970 blev udpeget som medlem af nævnet og dettes arbejdsudvalg, først som repræsentant for det Humanistiske Fakultet ved Aarhus Universitet, siden for Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. I perioden 1973-85 var han formand, og fra 1976 engagerede han sig i arbejdet i Nordisk Sprogsekretariat og blev formand fra 1987 til Sekretariatets nedlæggelse med udgangen af 1996.

Allan Karker er en overordentlig alsidig og flittig sprogforsker, som det fremgår af fortegnelsen over en del af hans forfatterskab på de følgende sider.

Han har som filolog udgivet og kommenteret ældre danske tekster, og de fleste bind af Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, afsluttet 1978, er udkommet med Allan Karker som den danske redaktør, og han synes i øvrigt at kunne alle toogtyve bind udenad. Arbejdet med disse emner har inspireret ham til to populærvidenskabelige arbejder om dansk sproghistorie, nemlig *Dansk i tusind år* (1993) og *Politikens Sproghistorie* (1996).

Vor tids sproghistorie har Allan Karker beskæftiget sig med i mange kortere afhandlinger og artikler, både videnskabelige og mere bredt formidlende. Blandt andet har han efter feltstudier i Luxembourg og Bruxelles skrevet en bog om det danske sprogs vilkår i EF (EU).

Også praktiske håndbøger foreligger fra Allan Karkers hånd. Han har naturligvis medvirket særdeles aktivt ved redigeringen af Dansk Sprognævns Retsskrivningsordbog, har forfattet Politi-

kens Synonymordbog, og – mens vi er ved praktiske håndbøger – han har som Dansk Sprognævns repræsentant deltaget i arbejdet med den nye bibeloversættelse (1992) fra verdens skabelse i Første Mosebog til dens undergang i Johannes' Åbenbaring.

Allan Karkers bidrag til aviser og tidsskrifter er omfattende. Oftest tager han her aktuelle spørgsmål op til analyse, og altid lykkes det ham klart og anskueligt at gøre sine læsere mere indsigtfulde uden at tale ned til dem.

Dette er en af de egenskaber som har gjort Karker til en uundværlig konsulent for nordiske sprog i Den Store Danske Encyklopædi.

Sprogligt set er Karker et forbillede for det danske folk – i al fald for den del af folket som værdsætter en distinkt, gennemtænkt og lidt konservativ sprogbrug.

Hans udtale er, som dronning Margrethes, klassisk, tydelig, på visse punkter næsten problematisk for kollegerne. For det første betjener han sig undertiden af udtaleformer, som man troede uddøde, f.eks. *spørge* med hørbart blødt *g* og *være nødt til* med kort *ø*: »nøtt til«, og når han siger *selv*, så er *v*'et skam også med; for det andet taler han et så tydeligt dansk, at det i nordisk samarbejde ikke kun kan bruges som mønster, men også som en påmindelse til danske der ikke taler nær så distinkt. Dansk *kan* nemlig tales så det forstås af andre skandinaver. Karkers sprogudøvelse har da også i fagkredse givet navn til en betegnelse for forståeligt dansk: *Karkerstandard*.

Med hensyn til ordvalg er Karker meget præcis og velovervejet, men stiller sandelig også krav til sine læsere og lyttere: han skelner samvittighedsfuldt mellem *hinanden* og *hverandre*, han kan på den naturligeste måde bruge ordet *stundom*, og han sondrer skarpt mellem *skønt* og *selv om* – en betydningsforskel der nok går hen over hovedet på de fleste af hans landsmænd. Og hvor mange andre er i stand til også i udtalen at klare forskellen mellem *nogle* og *nogen*?

Og er han end hist og her lidt snurrigt gammeldags i sit ordvalg, så er han syntaktisk moderne: han taler og skriver i en enkel, veltilrettelagt og forståelig, men ikke træls pædagogiserende stil og forfalder ikke til traditionelle akademiske snørkler.

Egentlig har man lyst til at sige at Karker ud over de nævnte dyder har den at han er en stor pedant. Der går en historie om at han engang ved en korrekturlæsning opdagede at et punktum som rettelig burde være i ordinær, var i kursiv. Det er lidt usikkert om anekdoten er sand, men den kunne godt være det!

Filologi er kunsten at læse langsomt, siger man. Og det kan Allan Karker! Hans videnskabelige forfatterskab viser hans lærdom og omhu, og i det praktiske sprognævnsarbejde er det først og fremmest Karker der har sikret at der ikke udgår noget fra Sprognævnet som ikke har været prøvet ned til det sidste komma.

Men pedant er man jo kun når man lader sig fængsle af småtingene og forsummer de store linjer. Så Karker er altså ikke pedant. Han har omhu for og

indsigt i det hele, fra det mindste til det største, fra sole til violer.

Og han deler gavmildt ud af sin viden.

Erik Hansen (f. 1931) er professor i moderne dansk sprog ved Københavns Universitet, formand for Dansk Sprognævn.

Jørn Lund (f. 1946) er professor, chefredaktør for Den Store Danske Encyklopædi, direktør ved Gyldendals Forlag, medlem af Dansk Sprognævns arbejdsudvalg.

Allan Karkers bidrag til Sprognævnets skrifter

Nyt fra Sprognævnet 1969-81 og 1985-96 (forkortet NfS)

Sprog i Norden 1970-96 (forkortet SiN)

Er vi bundne? NfS 8, April 1972, s. 1-5
Delvis godkendt. NfS 10, maj 1973, s. 1-3
En usikker prognose. NfS 16, april 1976, s. 1-6

Intet Nyt fra Sprognævnet. NfS 20, november 1978, s. 1

Ludvig Holbergs ordforråd. NfS 1985/2, juni, s. 5-8

Bekostning. NfS 1986/1, marts, s. 2-4

Til lykke eller tillykke? Om håndteringen af et princip i dansk retskrivning. NfS 1986/3, september, s. 23-26

Qua. NfS 1987/2, juni, s. 3-7

Holberg-Ordbogen fuldført. NfS 1989/1, marts, s. 8-9

- De historiske principper i dansk retskrivning.* NfS 1990/2, juni, s. 4-9
- Tjørens fald.* NfS 1996/1, marts, s. 13-15
- Mere om tjøren.* NfS 1996/2, juni, s. 5
- Akkusativ med infinitiv – tyve år efter.* NfS 1996/3, september, s. 1-8
- Det tar sin tid.* Om kortformer af nogle danske verber. NfS 1997/1, marts, s. 6-11
- Det nordiske sprogævnsmøde i København 5. og 6. oktober 1956.* Nordiske sprogproblemer 1956, udgivet af Dansk Sprognævn, København 1957, s. 5-9
- Sprogsituationen i Danmark.* Nordiske sprogproblemer 1959 och 1960, udgivet af Dansk Sprognævn, s. 17-21
- Om svensk og norsk indflydelse på moderne dansk.* SiN 1971, s. 29-36
- Dansk lovsprog og kancellistil.* SiN 1973, s. 61-73
- Nordisk retskrivning – den ideale fordring præsenteret.* SiN 1976, s. 39-84
- Det nordiske sprogfællesskab – historisk set.* SiN 1978, s. 5-16
- Det nordiske argument i Dansk Sprognævns rådgivning.* SiN 1979, s. 57-65, genoptrykt i *Fra tid til anden*, Dansk Sprognævn i 40 år, Dansk Sprognævns skrifter 23, København 1995, s. 71-78
- Stavning og bøjning af fremmedord i dansk.* SiN 1980, s. 7-26.
- Om tysk og dansk sprog i Sønderjylland.* SiN 1981, s. 20-28
- Nordisk Sprogsekretariat: Vedtægt og virksomhed.* SiN 1989, s. 5-13
- Sprogsynets forandring.* SiN 1990, s. 62-72
- Under fremmed åg? Et dansk præludium til den europæiske koncert.* SiN 1992, s. 70-75
- Om leksikografisk udbytte af skønlitteraturen.* SiN 1996, s. 27-36
- Tyve års dansk sproghistorie (1955-75).* At færdes i sproget, Iagttagelser og synspunkter, Dansk Sprognævns skrifter 9, Danmark 1975, s. 21-34
- EF-dansk.* Ord til andet, Iagttagelser og synspunkter 2, Dansk Sprognævns skrifter 10, Danmark 1980, s. 35-46
- Introduktion: Det danske sprog i tid og rum.* Sproget her og nu, Dansk Sprognævns skrifter 14, Danmark 1988, s. 9-19
- Signalement af sprognævnet.* Fra tid til anden. Dansk Sprognævn i 40 år, Dansk Sprognævns skrifter 23, København 1995, s. 89-96
- Allan Karker: Nordiske talord i dansk.* Historie og vejledning. Dansk Sprognævns skrifter 2, Gyldendal 1959

Det tar sin tid

Om kortformer af nogle danske verber

Af *Allan Karker*

I daglig tale bruges kortformer af en række verber i dansk. Fænomenet kan foreløbig illustreres med nogle løsrevne linjer af fire gamle revy- og filmviser:

Han har holdt sin sidste tier
på sin due Kasimir.
Den har sat sig på et spir,
hvor det lader til den blir.

I paradiset sad Eva engang
og sang for Adam en sød lille sang:
Det rør mig ikke slangen skyder skyl-
den på mig,
bare jeg er sammen med dig.

Minderne har jeg da lov at ha,
dem kan de aldrig, nej aldrig ta.

Hvis ikke jeg sku ku,
hvem sku så ku ku?

Til skrivemåderne *blir, rør, ha, ta, sku, ku* – eventuelt med apostrof: *bli'r, ku'* osv. – svarer udtaleformer i én stavelse. I normal retskrivning har de samme ord to stavelser: *bliver, rører, have, tage, skulle, kunne*. Deres kortformer kan deles i to grupper. Den ene er kendetegnet ved bortfald af præsensendelsen *-er* efter en ordstamme på *-r* (type 1: *rør*), den anden ved bortfald af selve ordstammens udlydende konsonant plus et ef-

terfølgende tryksvagt *e* (type 2: *blir, ha, ta, sku, ku*).

Gruppe 1

Typen *rør* er ikke udbredt i dansk, i modsætning til svensk hvor den er obligatorisk for adskillige verber, deriblandt netop *rör* 'rører' foruden fx *kör* 'kører' og *skär* 'skærer'. I dansk er det et særtilfælde at *gøre* har præsens *gör*, udtalt med kort vokal.

Ved siden af den tostavede skriftform optræder dog nogle få danske verber med en udtaleform i én stavelse, fx

Du kør alt for hurtigt
Hvordan er det du bær dig ad?
Pas på du ikke skær dig på kniven
Hvis man ikke spør, får man ikke nej
Den der smør godt, kør godt

Fælles for denne gruppe er at kortformerne står forholdsvis svagt. Med undtagelse af *spørger* er de fulde former gængse og upåfaldende også i dagligtalen.

Gruppe 2

Langt stærkere i sprogbrugen står den type kortformer der i versstumperne er repræsenteret ved *blir, ha, ta, sku, ku*. I den givne betydning i det første citat er *lader* udtalt i to stavelser det normale; men i betydningen 'tillade, få til' er en kortform almindelig, fx *vi lar billedet stå et øjeblik*. Det samlede materiale består af 6 stærke verber: *bede, blive, give, lade, lide* 'synes om', *tage*; 4 svage verber: *have, klæde, rede, spæde*; og 2 modalverber: *kunne, skulle*. Eksempelvis kan *tage*

have følgende kortformer i udtalen: /ta/ = infinitiv *tage* og imperativ *tag*; /tar/ = præsens *tager*; og /tas/ = infinitiv og præsens passiv *tages*. Verbet *lide* bruges normalt kun i infinitiv i forbindelsen *kan/kunne lide*, udtalt /li/; præsens *lider* /liðer/ er sjælden og har et ironisk-højtideligt præg, fx *jeg lider ikke øllebrød*. I modalverberne falder infinitiv og præteritum sammen, og kortformen er /ku/ henholdsvis /sku/; men også præsens har kortformer: /ka/ = *kan* og /ska/ = *skal*. Til den almindelige kortform /ve/ vil svarer derimod altid infinitiv /vile/ ville i to stavelser, og i præteritum høres *ville* kun af et mindretal udtalt /vi/.

Med den nævnte undtagelse (*lider*) optræder kortformerne af denne type meget hyppigt i talesproget, men den eneste der har hjemmel i den officielle retskrivning er *har*; præsensformen *haver* er arkaiserende, fx *dette påbud hvor- efter enhver haver sig at rette*. Selvom de fulde former i skriftsproget meget vel kan dække og læses som udtalte kortformer (mens det omvendte naturligvis er umuligt), har nogle skribenter følt at afstanden mellem skrift og tale – også i normalprosa – var for stor. En af dem var Poul Henningsen. I hans personlige ortografi var kortformerne et karakteristisk element, af ham selv fremhævet som et demokratisk programpunkt; derfor langede han også hårdt ud efter apostrofferne:

Fine folk med gode eksamener kan ikke skrive *tar* i stedet for *tager*, uden der skal en lille pind imellem, sådan: *ta'r*, for at man kan se, deres forældre ikke sparede på skolepengene. ... Det

hedder ganske vist *tar* og *gir* og *blir*, men dannelse er nu engang, at man ved, det staves ganske anderledes (Social-Demokraten 3.9.1952).

Kortformer i brug

Det er dog ikke ret mange forfattere der hidtil har anvendt kortformer. Foruden Poul Henningsen kan nævnes Otto Jespersen, Harald Herdal, Soya, Piet Hein, Palle Lauring, Hans Lyngby Jensen, Anders Bodelsen. Men kortformerne bruges ikke konsekvent. I eksempelvis Anders Bodelsens roman *Mørklægning* (1988) optræder de mest i replikker, men også dér side om side med langformerne, således s. 52:

Det er en lille verden med en masse jalousi. De lever hurtigt og *bliver* hurtigt vrede på hinanden. Men de *blir* også hurtigt gode venner igen.

Og uden for replikkerne skriver Bodelsen langt oftere *tar* end *tager*, mens fordelingen er den omvendte for de øvrige verber af samme type. Mangel på konsekvens er lettere at forstå i digtning på vers, hvor hensynet til rytmen kan være afgørende for valget. I Vergils *Æneide* på danske vers af Otto Steen Due (1996) møder man således i 2. sang både

nægt du blot ikke at følge de gode råd
som hun *gir* dig (vers 607)

og

Jeg *giver* efter, min søn, og følger dig
gerne på rejsen (vers 704).

På fjernsynsskærmen er de pladsbesparende kortformer ikke helt sjældne i un-

dertekster, og i reklamer optræder de ret jævnlig som signaler for bramfrihed. Tilsammen er det stadig kun dråber i havet, men når nu kortformerne er almindelige i talen og desuden forekommer i det skrevne sprog, kan det undre at Dansk Sprognævns officielle Retskrivningsordbog ser helt bort fra dem. Inden for gruppe 1 (*rør*) ville kun *spør* rejse et problem; skulle denne kortform føre til at man også kunne skrive *spørre*, *spurte*, *spurt* og *spørmål* ligesom i norsk? Men for hele gruppe 2 måtte principperne overvejes nøje.

Et ortografisk scenario

At de skrevne kortformer er en indrømmelse til udtalen, er klart nok. Alligevel kan man hævde at udtalen bør være et argument af lavere rang, så det må vige for det synspunkt at ingen dansk retskrivningsændring bør gennemføres som unødigt fjerner skriftbilledet fra det norske og svenske. Vil man bevare eller tilvejebringe så nøje overensstemmelse med norsk og svensk stavemåde som

dansk udtale tillader, må det føre til den konklusion at ortografiske kortformer af visse af de her omtalte danske verber ikke bør indføres, uanset at kortform er almindelig i udtalen. Det gælder *lide* 'synes om' og *rede* i forbindelser som *rede /re/ seng*; og for øvrigt er langformen */reðe/* almindelig også i talesproget. Det gælder yderligere præsens *kan* og *skal* og infinitiv = præteritum *kunne* og *skulle*. Ganske vist er skrivemåden *ska* for *skall* nu meget udbredt i svensk, men norsk har *skal*, og det vil uden tvivl være umuligt at administrere en regel på dansk hvorefter *ska* er tilladt, men ikke *ka* (og *ku*, *sku*). Udtaleformer svarende til dansk /ka, ku, sku/ er fremmede for norsk og svensk (dog bruges /sku/ for *skulle* almindeligt i finlandssvensk).

For den resterende del af gruppe 2 – *bede*, *blive*, *give*, *lade*, *tage*; *have*, *klæde*, *spæde* – gælder det at de tilsvarende verber i svensk og/eller norsk (bokmål) har normale ortografiske kortformer. Nogle eksempler:

	<i>Inf.</i>	<i>Præs.</i>	<i>Præt.</i>	<i>Partc.</i>
Svensk	bli/bliva	blir/bliver	blev	blivit
Norsk	bli	blir	ble	blitt
Svensk	ge/giva	ger/giver	gav	gett/givit
Norsk	gi	gir	gav	gitt
Svensk	låta	låter	lät	låtitt
Norsk	la/late	lar/later	lot	latt
Svensk	klä/kläda	klär/kläder	klädde	klätt
Norsk	kle/klede	kler/kleder	kledde	kledd

Medens svensk oftest har dobbeltformer af forskellig stilvalør, er norsk mere radikalt, idet kortformen i de fleste tilfælde er knæsat som den eneste; fordelingen af *la/late* bestemmes ligesom i dansk af betydningen: *la ham gå*, men *det later til at* osv. Til forskel fra svensk, hvor forholdet mellem kort præsensform og lang participiumsform – fx *blir* og *blivit* – skaber uregelmæssighed i bøjningsmønsteret, har norsk regelret bøjning: *blir* – *blitt* osv.

På denne baggrund skal der nu tages stilling til mulige kortformer i dansk. Da flere af de danske participiumsformer er tostavede i udtalen, og da der ikke kan være tale om at knæsatte kortformerne som de eneste brugelige i skrift, må en eventuel dansk retskrivningsændring svare nærmest til det svenske mønster. Skriftformerne skulle da blive følgende:

<i>Inf.</i>	<i>Imper.</i>	<i>Præs.</i> <i>Aktiv</i>	<i>Præs./Inf.</i> <i>Passiv</i>	<i>Præt.</i>	<i>Partc.</i>
bede/be	bed/be	beder/ber	bedes/bes	bad	bedt
blive	bliv/bli	bliver/blir		blev	blevet
give/gi	giv/gi	giver/gir	gives/gis	gav	givet
lade/la	lad/la	lader/lar	lades	lod	ladet, ladt
tage/ta	tag/ta	tager/tar	tages/tas	tog	taget
have/ha	hav/ha	har	haves	hade	haft
klæde/klæ	klæd/klæ	klæder/klær	klædes/klæs	klædte	klædt
spæde/spæ	spæd/spæ	spæder/spær	spædes/spæs	spædte, spædede	spædt, spædet

Undtagelser og forbehold

I opstillingen er der set bort fra den arkaiserende form *haver*. Præteritum passiv giver sig af sig selv: *gaves, lodes, spædedes* osv.; det samme gælder bestemt form og pluralis af præteritum participium: *givne, tagne, klædte* osv. Kortformer af præsens participium forekommer hverken i skrift eller udtale; det hedder *et bedende blik / af blivende værdi / studierejsen var meget givende*. Ej heller forekommer kortformer af *have* og *lade* i præsens og infinitiv passiv: *samtliges varer haves på lager / dette kan ikke lades ude af betragtning*. Til skrivemåderne skal der i øvrigt knyttes disse bemærkninger:

Præteritum *blev, gav, tog* og præteritum participium *blevet, givet, taget* udtales i daglig tale uden den udlydende stammekonsonant og kunne for så vidt skrives *ble, ga, to* hhv. *bleet, giet, taet*. Ganske vist har norsk præteritum *ble*, men da de danske former med denne ene undtagelse afviger fra både svensk og norsk, og da de så godt som aldrig forekommer i skrift, bør de traditionelle skrivemåder beholdes.

Til skrivemåden af infinitiv *blive* svarer i daglig tale en kortform uden den udlydende stammekonsonant *v*, men – i modsætning til de andre verber i gruppe 2 – med bevaret tryksvag vokal *e*; den er altså et tostavellesord og kunne derfor

skrives *blie* (ikke *bli* som imperativen). Men når *blev* og *blevet* foretrækkes, vil det nok være mest praktisk at se bort fra den for gruppen »unormale« kortform i infinitiven og knæsatte den traditionelle form *blive* som den eneste (jf. svensk *bliva*).

Til infinitiven *have* synes den traditionelle skrivemåde i præteritum *havde* ikke urimelig. Men den eneste udtale er jo /haðe/, og kortformen *ha* må medføre præteritum *hade* (jf. *dø* – *døde*); det er også den skrivemåde der stemmer bedst med svensk *hade* og norsk *hadde*.

Kortformer af sammensatte og afledte verber

De omtalte verber indgår i mange sammensætninger og afledninger hvor kortform er almindelig i udtalen. En undtagelse er *lade*; det kan kun hedde *efterlade*, *forlade*, *undlade* osv. Men til belysning af den mulige konsekvens skal nogle eksempler anføres:

Hun ligefrem tilber ham
Det forblir en gåde
Du udeblir gang på gang uden afbud
Vi begir os af sted i morgen
Overgir du dig?
Det må du virkelig tilgi mig!
Alt det bras der udgis for kunst
Det skal nok beta ham lysten
Smerten fortar sig langsomt
Hvornår overtar hun ledelsen?
Hvem vil påta sig opgaven?
Den forretning han tidligere indehade

Derimod må afledte substantiver behol-

de traditionel skrivemåde i overensstemmelse med udtalen, fx

tilbedelse, en tilbeder
forblivende, udeblivelse
begivenhed, foregivende, tilgivelse,
en udgiver
betagelse, foretagende, en modtager,
nedtagning
forehavende, en indehaver
beklædning, påklæderske
opspædning

Det samme gælder naturligvis participialadjektiver som *tilbagebleven*, *hengiven*, *nærtagende*, *vagthavende*.

Hvorfor ikke?

Men om man nu, på grundlag af udtalen og under hensyntagen til det nordiske (dvs. dansk-norsk-svenske) sprogfællesskab, indførte valgfrie kortformer af de omtalte 8 verber i den officielle retskrivning – hvad ville så virkningen blive? Ville sprogbrugerne forstå og godtage reformen efter dens hensigt? Eller ville selv denne begrænsede liberalisering fremkalde usikkerhed og uro? Måske ville kortformen *la* for *lade* og *lad* inspirere nogle til at reducere præteritumsformerne *lagde* og *sagde*, og de færreste ville umiddelbart indse at disse former efter deres lydlig struktur er tostavelsesord, som derfor burde skrives *lae* og *sae* og ikke som i norsk *la* og *sa*; for en svensk læser svarer den traditionelle danske skrivemåde formentlig bedre til hans egen sprogform: *lade* og *sade*. Men det er ikke sandsynligt at forestillinger om svensk og norsk ville spil-

le nogen væsentlig rolle. Folk flest ville sikkert hefte sig ved eftergivenheden over for udtalen i dagligsproget, således at *ble, ga, taet, ku, sku* osv. alligevel vandt indpas, med en måske uoverskuelig kædereaktion til følge: Va mæ kulturen?

Dette bevingede ord er historisk uretfærdigt mod Poul Henningsen, for hans kulturkritiske bog fra 1933 hed faktisk *Hvad med kulturen?* Men den forvrængede stavemåde udtrykte for Poul Henningsens modstandere essensen af hans åndsform med tilhørende vulgarisering af skriftsproget; allerede i 1935 skrev Ekstrabladet: »Hold Dem til Lamperne, Hr. Va-mæ-Henningsen«. En lignende afsky sporedes i 1985 da mediernes interesse for den kommende nye retskrivningsordbog gav sig udslag i den såkaldte majonæsekrig.

Men da havde Sprognævnet for længst indset at netop den her skitserede moderate reform ville kræve en meget vågen pædagogisk styring for at lykkes. Planen blev nok præsenteret, men hastigt og i fuld enighed skrinlagt. Under arbejdet med 2. udgave af Retskrivningsordbogen (1996) har den da heller ikke været aktuel. Naturligvis kan ideen om kortformerne tages op til drøftelse igen, men et folkekrav er det jo indtil videre ikke. Under alle omstændigheder vil det ta sin tid. Og måske blir det aldrig til noget.

Allan Karker (f. 1926) er fhv. universitetslektor, medlem af Dansk Sprognævn.

Høj(t)aler

Af *Erik Hansen*

Retskrivningsordbogen fra 1955 er den første retskrivningsordbog som har ordet *højtaler* med. Det staves her med to *t*'er. Men retskrivningsordbøgerne fra 1986 og 1996 tillader at ordet også staves med ét *t*: *højtaler* – sådan som mange omhyggelige og sikre stavere allerede havde gjort det lige fra ordet dukkede op i dansk i begyndelsen af 1920'erne.

Den almindelige udtale af ordet er uden stød på *høj-*, ligesom i *højland, højhælet, højtryk* osv., og i modsætning til ord som *højtråbende, højtlesning, højt-lønnet*, hvor *højt-* udtales med stød.

Undersøger man udtalen af sammensætningerne med *høj-* og *højt-*, konstaterer man at ord med *høj-* udtales uden stød, mens ord med *højt-* udtales med stød. Dog med én undtagelse: *højtaler* kan staves *højt-*, men udtales næsten kun uden stød. Den Store Danske Udtaleordbog (1991) oplyser at den almindelige udtale af *høj(t)aler* er uden stød, altså svarende til stavemåden *højtaler*, men tilføjer at ordet i ældre sprog også kan udtales med stød. Der er således ingen tvivl om hvilken udtale der er den almindeligste, nemlig *højtaler* uden stød.

Nu skal udtalen jo ikke være det eneste der bestemmer stavemåden. Så den stødløse udtale af *højtaler* er ikke tilstrækkelig begrundelse for at indføre stavemåden med ét *t*.

Lad os se på hvordan sammensætninger med *høj-* og *højt-* fordeler sig, eller sagt på en anden måde: hvordan er reglen? Reglen er – og den er ikke konstrueret af grammatikere, dansklærere eller magistre på Sprognævnet, men skabt af det danske folk – at ord som er eller har form som participier (tillægsformer), kan have *højt-* eller *høj-*: *højt-lønnet*, *højt-flyvende*, men *højstemt*, *højspændt*. De allerfleste andre sammensætninger med *høj* er uden *t*: *højteknologisk*, *højtid*, *højovn*, *højvande* osv. De eneste undtagelser er *højtaler* og *højtlæsning*.

Høj(t)aler hører til en gruppe ord som består af et adjektiv (tillægsord) + en betegnelse for en person eller ting som udfører en aktivitet. Adjektivet betegner måden hvorpå denne aktivitet foregår. En som *løber hurtigt*, er en *hurtigløber*. Adjektivets biords-*t* kommer altså ikke med i sammensætningen. En der *arbejder løst*, er en *løsarbejder*, ikke en *løstarbejder*. Tilsvarende i *grovæder*, *langfarer*, *fritænkter*, *rentegner* o.a.

Skal *høj(t)aler* følge dette mønster, bliver stavemåden *højtaler*, nøje svarende til talesprogets form.

Højtaler er oversat fra engelsk *loudspeaker* eller tysk *Lautsprecher*. Grunden til at vi har fået den forkerte, eller i det mindste usystematiske, form med to *t*'er, kan være at den eller de der første gang brugte ordet, har været forhippede på at demonstrere at de vidste at der i engelsk og tysk er forskel på *loud* hhv. *laut* (om lydstyrke) og *high* hhv. *hoch* (om lodret udstrækning). De kan have følt at *højt-* bedst gengav *loud* eller *laut*.

Erik Hansen (f. 1931) er professor i moderne dansk sprog ved Københavns Universitet, formand for Dansk Sprognævn.

SPØRGSMÅL OG SVAR

Jeg er en udlænding som efterhånden synes jeg er helt god til dansk

Spørgsmål: Der blev stillet et spørgsmål i Nyt fra Sprognævnet 1996/3 der indledes således: »Jeg er en udlænding som efterhånden synes jeg er helt god til dansk.« Er der ikke stor forskel på betydningen af denne formulering og: »Jeg er en udlænding som synes jeg efterhånden er helt god til dansk.«? Jeg opfatter at første formulering betyder: »Jeg har hele tiden været god til dansk, men jeg erkender det først nu.« Har jeg ret?

Svar: De har ret i at sætningen

»Jeg er en udlænding som *efterhånden* synes (at) jeg er helt god til dansk«

kan indebære en betydning i retning af »Jeg har hele tiden været god til dansk, men jeg erkender det først nu«, idet adverbialet *efterhånden* ud fra en formel betragtning er knyttet til verbalet *synes*. Men i almindelighed vil sætningen nok

alligevel blive opfattet sådan at *efterhånden* er knyttet til *jeg er helt god til dansk*, og altså som ensbetydende med sætningen

»Jeg er en udlænding som synes (at) jeg *efterhånden* er helt god til dansk.«

Denne opfattelse hænger sammen med en tendens der længe har gjort sig gældende i talesproget og i det mere uhøjtidelige skriftsprog, nemlig den tendens der er til at trække visse adverbelle led der hører hjemme i en at-sætning, over i den foregående overordnede sætning, særlig almindeligt når sætningen indeholder et meningsverbum (fx *mene*, *synes*, *tro*). Aage Hansen anfører i sin bog *Vort vanskelige sprog* (Grafisk Forlag, 1965, s. 189) bl.a. et citat fra 1889: »Tror Du *snart* Fader kommer?« (i stedet for »Tror Du at Fader *snart* kommer?«).

Ifølge Aage Hansen har »denne fremdragning nu vundet hævd« ved nægtelser, fx »Jeg synes *ikke* at det er så slemt«, »Jeg tror *aldrig* han leverer de bøger tilbage«. Aage Hansen anfører desuden: »I tilfældene med nægtelser kan den oprindelige ordstilling i de fleste tilfælde endnu bruges, men virker i reglen stiv og gammeldags«. I visse tilfælde er den oprindelige ordstilling umulig, således if. Aage Hansen »Jeg tror (at) jeg *aldrig* har set ham før«. I dette tilfælde kan man kun bruge formuleringen med fremrykket adverbial: »Jeg tror *aldrig* (at) jeg har set ham før«.

I løbet af de seneste tredive år er skriftsproget generelt blevet mere uhøjtideligt, og den her beskrevne tendens til

fremrykning af adverbialer har vundet yderligere hævd. Idag vil formuleringen »Jeg er en udlænding som *efterhånden* synes jeg er helt god til dansk« nok af mange føles som den mest naturlige selv om den strengt taget er flertydig.

EB

Almennyttig og ubillig

Spørgsmål: I en formålsparagraf for en brancheforening er der indføjet en *almennyttig forpligtelse*. Hvad betyder *almennyttig*?

Hvad menes der med *ubillig* i forbindelse *ubillig konkurrence*?

Svar: Sammensætninger med ordet *almen-* som førsteled er næsten alle dannet eller kommet ind i dansk i sidste halvdel af 1700-tallet i forbindelse med opblomstringen af en borgerlig kultur. Sammensætningerne har herefter især været brugt i litterært og videnskabeligt sprog. Ordet *almennyttig* er dannet 1761 som oversættelse af tysk *gemeinnützig* (Ordbog over det Danske Sprog, bd. 1, 1919). Betydningen af dette *almen* er 'fælles for, gældende alle personer eller tilfælde' (sammesteds). Ordet er således i almensproget et kulturord med en bred og relativt upræcis, men positiv betydning ('til gavn for alle').

I juridisk sprogbrug kan ordet *almennyttig* få en mere præcis betydning, fx i forbindelsen *almennyttige boligselskaber*, der if. v. Eyben: Juridisk Ordbog, 10. udg., 1996, er 'offentligt støttede boligselskaber med vidtgående beboerindflydelse, boligsociale forpligtelser ved udlejning og binding af opsparede mid-

ler'. Men præciseringen ligger i det begreb der betegnes som *almennyttigt*, i Deres tilfælde ordet *forpligtelse*.

Ordet *ubillig* har if. Ordbog over det Danske Sprog den oprindelige betydning 'som strider mod sund og naturlig retsopfattelse eller følelsen for hvad der må anses for moralsk forsvarligt, sømmeligt, rimeligt'. Ordet forklares ved synonymerne *utilbørlig*; *uforsvarlig*; *urimelig*; *uretfærdig* (bd. 25, 1950). Ordet betyder det modsatte af *billig*, hvis synonym er *rimelig* i ordets oprindelige betydning.

I dag bruges ordet *ubillig* faktisk kun i overleverede juridiske, bibelske og moralske sammenhænge. Det har et vist gammeldags og højtideligt præg. Vi mener at man netop vil kunne træffe det i forbindelse med *konkurrence* som et vurderende ord.

VS

Kvalificere en proces

Spørgsmål: Findes ordet *opkvalificering* i dansk, kan man *kvalificere en proces*?

Svar: Substantivet *opkvalificering* var ikke med i Retskrivningsordbogen, 1986, men da ordet er dannet efter de normale danske orddannelsesmønstre (for afledning og sammensætning), er dette ikke i sig selv noget bevis for at ordet ikke eksisterer. Imidlertid er både verbet *opkvalificere* og substantivet *opkvalificering* med i den nye udgave af Retskrivningsordbogen, som udkom i september 1996.

Verbet *kvalificere* forbindes i dansk hyppigt med andet end personer. I Sprognævnets citatsamling finder man

fx *Tilværelsen må kvalificeres, og det sker efter begges* [Søren Kierkegaards og Erich Fromms] *opfattelse ene og alene i kraft af menneskets holdning til den* (Askov Lærlinge, Årsskrift 1963), og i en avisartikel fra 1971 der drejer sig om mulige betegnelser for folk der lever i papirløst parforhold, står der: *For at kvalificere nye betegnelser, henholdsvis bekræfte gamle, for folk der følges i livet, må vi diskutere tre situationer* (Politiken 4.7.1971). De tre situationer er almindelige omgangsformer, den moralske vurdering af samlivsformerne og love og bestemmelser. Ordet *kvalificere* betyder i det sidste eksempel 'gøre skikket til noget', hvilket er ordets betydning 2 i Ordbog over det Danske Sprog, bd. 11, 1929. I det første eksempel er betydningen snarest 'gøre bedre, give en højere kvalitet'.

Når man *kvalificerer en person*, er det ensbetydende med at man fx gennem undervisning gør ham egnet til at varetage bestemte funktioner. *Kvalificerer* man en genstand eller et begreb, fx en *proces*, betyder det tilsvarende at man gør den egnet til at opfylde bestemte formål.

Derimod er det usikkert om *kvalificere* uden videre kan tillægges betydningen 'gøre bedre, øge kvalifikationer' i almindelighed. Vi har et enkelt citat som evt. kan tolkes i den retning, nemlig

[NN var] en af Europas fineste kendere af parfumeessenser og blev brugt af de franske firmaer, han fik sine varer fra, til at *kvalificere* deres produkter (Ole Wivel: *Romance*, 1972)

Gennem mange år har man fra juridisk og litterær sprogbrug kendt perf. ptc. *kvalificeret* til at betegne et forhold af særlig beskaffenhed, fx en *kvalificeret dødsstraf* (om det artsbestemte), et *kvalificeret flertal*, dvs. 'et nøjere angivet', en *kvalificeret uddannelse* (Viggo Kampmann, 1963), et *kvalificeret kendskab til Søren Kierkegaard* (Bettina Heltberg, 1971), *læreres og elevers kvalificerede tvivl* (Mogens Fog, 1972). I de sidste eksempler er der selvfølgelig ikke langt til betydningen 'af høj kvalitet', men vi må dog fastholde at udtrykket *at kvalificere en proces* bedst tolkes med underforståelsen *til et eller andet*.

VS

Lillejuledag

Spørgsmål: Er det forkert at kalde den 24. december for *lillejuledag*?

Svar: Om *lillejuledag* står der i Ordbog over det Danske Sprog *lille juledag* (også *lillejuledag*) »sjældnen uden for dialekterne« 'juleaftensdag, 24/12' (bd. 9, 1927). Betydningen er så belagt med to citater, fra hhv. H.C. Andersen og Johs. V. Jensen:

det var lille Juledag, der bringer os den smukke Julefest (H.C. Andersen: Udvalgte Skrifter ved Vilh. Andersen II (I-XII, 1898-1901)

en graa lysforladt Lillejuledag (Johs. V. Jensen: Nye Himmerlandshistorier, 1904)

Vi kender altså godt betegnelsen *lillejuledag* om den 24. december eftersom be-

tydningen er belagt med citater fra literatursproget. Men Ordbog over det Danske Sprog oplyser at anvendelsen er sjældnen uden for dialekter, og de to citerede forfattere er hhv. fynbo og jyde. Citaterne stammer dog ikke fra litteratur på fynsk eller jysk. Bruger man imidlertid betegnelsen *lillejuledag*, viser man at man har en dialektal baggrund, og hvis man ikke vil misforstås, må man hellere tale om *juleaftensdag*.

VS

Adresse og telefoner

Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S

Fax
31 54 03 60

Giro
6 10 17 20

Abonnement mv.
35 32 89 83

Oplysning
31 54 60 11 (direkte ledning,
mandag-fredag 10-12 og 13-15)

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn. Det udkommer 4 gange om året og koster 50 kr. (inkl. moms og forsendelse) for en årgang. Man kan kun tegne abonnement hos Sprognævnet.

Usignede artikler og artikler med initialer giver udtryk for Sprognævnets mening. Artikler med navn giver ikke nødvendigvis i enhver henseende udtryk for Sprognævnets mening.

Eftertryk er tilladt når kilden angives.

Nyt fra Sprognævnet

1997/1 · marts

Allan Karker.....	1
Allan Karkers bidrag til Sprognævnets skrifter.....	4
Det tar sin tid.....	6
Høj(t)taler.....	11
Spørgsmål og svar	12

Næste nummer udkommer i juni
1997.

Ansvarshavende redaktør:
Erik Hansen

Redaktionssekretær:
Vibeke Sandersen

ISSN 0550-7332
Tryk: Bianco Luno A/S, København